verzamelen,

een keuze uit het werk van **H.L.Wesseling**

nadenken,

samengesteld door Willem Otterspeer

opschrijven

2020 Prometheus Amsterdam

© 2020 H.L. Wesseling
Voorwoord en samenstelling © 2020 Willem Otterspeer
Omslagontwerp Tessa van der Waals
Foto omslag Suzanne van de Kerk/ANP/Hollandse Hoogte
Zetwerk Mat-Zet bv, Huizen
www.uitgeverijprometheus.nl
ISBN 978 90 446 4391 6

De kunst om de kunst te verbergen. Een terugblik op Henk Wesseling door Willem Otterspeer

'Ik kan niets.' Hoe vaak heb ik het Henk Wesseling niet horen roepen. Lange armen, grote handen, in de lucht. 'Ik kan helemaal niets.' Of varianten daarop. 'Ik kijk alleen maar televisie.' Over zijn belezenheid: 'Een dunne lappendeken.' Over zijn bibliotheek: 'Een allegaartje.' Over zijn dissertatie: 'Een totaal amateuristisch boek.'

Even bladeren in zijn bibliografie, opgenomen in het vriendenboek *Een tachtiger* (2017), volstaat om beter te weten. Die bevat 560 nummers, met grote boeken als *Verdeel en heers* (1991), *Europa's koloniale eeuw* (2002), *Frankrijk in oorlog* (2006) en, zijn laatste, *Scheffer, Renan, Psichari* (2017). Maar er staan ook belangrijke bundels historische essays in, *Vele ideeën over Frankrijk* (1987), *Indië verloren, rampspoed geboren* (1988), *Oorlog lost nooit iets op* (1993) en *Onder historici* (1995). En een veelheid van bundels met lezingen, korte stukken en columns. Het is een echt oeuvre, dat grote inzet en werkkracht vereiste.

Wat vooral opvalt is de grote samenhang van dat werk. De breedheid en diversiteit ervan – de monografieën, de essaybundels, de verzamelingen columns – wordt gedragen door één stem. Je hoort Henk Wesseling in alles wat hij schreef praten. Geschiedenis zoals hij het vak beoefende was een manier van bestaan, een houding, een levensvorm.

Je hebt verschillende van die vormen, een ondernemende ('entrepreneurial'), een juridische en filosofische, een exact wetenschappelijke. De historische is ook zo'n 'houding', een hele oude, en Henk Wes-

seling belichaamde haar op een manier die bij een oud metier past. Hij was wat je een 'traditioneel' historicus kunt noemen. Hij was zoals hij het zelf omschreef, 'historicus van beroep, maar geen beroepshistoricus'. Al zijn nieuwsgierigheid naar nieuwe methoden, nieuwe stromingen en nieuwe theorieën ten spijt, hij bleef een collega van Thucydides.

Een klassiek historicus is daarom misschien nog een betere omschrijving. En met klassiek bedoel ik een aantal kenmerken die Wesseling met de klassieke historiografie gemeen had. Het eerste is de even banale als essentiële ervaring van de verandering. Alles verandert, van traag naar snel, van toen naar nu. Het beschrijven en taxeren van die verandering is de meest wezenlijke bezigheid van de historicus en dat was het ook van Wesseling.

Het tweede kenmerk is de blijvende aandacht voor de rol van het individu. Zeker, een historicus abstraheert, generaliseert, categoriseert, doet alles om het geschiedbeeld transparant en wetenschappelijk verantwoord te krijgen. Maar het onherhaalbare, onvertaalbare, literaire (zeg het: het onzegbare) gevoel voor het individuele, zit diep verankerd in het werk van Wesseling.

Daarbij mengt hij wetenschappelijke distantie met een onmiskenbaar mededogen. 'Het schokkendste van de deling van Afrika is misschien niet wat men deed,' schrijft hij in *Verdeel en heers*, 'maar de lichtzinnigheid waarmee men het deed.' Hij besloot het boek met de 'trieste' gedachte, 'dat het Europese kolonialisme in Afrika, dat de Afrikanen thans zo schadelijk beschouwen, van zo weinig betekenis is geweest voor Europa zelf.'

In dit alles gaat het werk van Wesseling vooral over 'mensen en hun motieven'. In een essay dat mij erg lief is omdat hij het schreef voor mijn afscheidsbundel, zei hij het zo: 'Al vanaf *Soldaat en krijger* is mijn historisch werk vooral gericht op de reconstructie van gedachten en besluiten.' 'Rethinking past thought,' in de woorden van R.G. Collingwood die hij in zijn studententijd las. 'History is the re-enactment of past experience.'

Een derde element is het 'poëticale'. Zoals er poëticale poëzie bestaat, poëzie die gaat over het schrijven van gedichten, zo is er ook poeticale geschiedschrijving. Een historicus naar de aard van Henk Wes-

seling is iemand die nadenkt over zijn eigen metier en over zijn eigen tijd. Zijn werk geeft de historische dimensie van de wereld van nu, van het Europa dat we beleven, van de internationale verhoudingen die we zien ontstaan.

Een historicus in die omschrijving is niet een vakgeleerde maar een intellectueel. Wesseling omschreef ooit Raymond Aron, voor wie hij een grote sympathie had, als 'een zeer onfranse intellectueel'. Zelf zou je hem ook 'een zeer onhollandse intellectueel' kunnen noemen, op grond van dezelfde omschrijving die hij voor Aron gebruikte: 'Hij was, in de volksmond, "rechts", op zijn best liberaal, op zijn gunstigst een non-conformist, een echte bourgeois, zij het een intelligente en soms met onorthodoxe ideeën.'

Wesseling was ook, en dan kom ik op het laatste klassieke element, iemand met een geheel eigen, herkenbare stijl. Hij heeft niet alleen een omvangrijk oeuvre op zijn naam staan, maar vooral een zorgvuldig geschreven oeuvre. Wie weet hoeveel versies zijn boeken kenden, vijf, zes steeds weer door 'mevrouw De Kock' of andere engelen uitgetypt, weet ook hoeveel zorg hij besteedde aan compositie en stijl. *Scheffer, Renan, Psychari* bijvoorbeeld kent ten minste twee verschillende stilistische registers: een 'revolutionaire' stijl en een 'restauratie'-stijl. Ooit vroeg ik aan Henk waar hij mee bezig was. 'Zinnetjes maken', zei hij.

Er zat iets argeloos in die opmerkingen over zijn eigen bezigheid. Gespeeld misschien, maar wel vanuit de behoefte grote woorden te vermijden. Verzamelen, nadenken, opschrijven, dat was wat de historicus deed. En hij deed dat zoals een kind zijn kosmos bouwt: Den Haag (waar hij geboren werd) of Leiden (waar hij studeerde en werkte), Holland, Europa, de wereld. Zo groeide zijn werk eigenlijk als vanzelf, uit het plezier dat hij had aan de steeds wijdere cirkels.

Het maakt Wesseling vrijwel onaantastbaar voor trends. Zijn proefschrift bijvoorbeeld, *Soldaat en krijger*, was in zekere zin een ouderwets, een essayistisch soort intellectuele geschiedenis dat je in die tijd van sociale wetenschap niet veel meer zag. 'Een volstrekt amateuristisch boek,' zo noemde hij het inderdaad, zonder 'scherp omschreven vraagstelling', zonder 'onderzoekshypothese'.

Tegelijk was het een glashelder boek over een groot onderwerp (het

ontstaan van de Grote Oorlog), benaderd vanuit een gevarieerd aantal gezichtspunten (naast een omvangrijke militaire literatuur ook literaire bronnen, memoires en brieven, Kamerdebatten en enquêtes). Die helderheid dankt het vooral aan de transparante stijl en de strakke thematische behandeling. Het dubbel-oude (en dus het nieuwe) ervan was dat hier niet alleen een voorbeeld gegeven werd hoe je geschiedenis kon schrijven, maar ook hoe je historisch kon 'denken'.

Soldaat en krijger gaat over de opvallende omslag van een afkeer van oorlog in het Frankrijk van na 1870 in een idealisering ervan. Het gebruikt de manier waarop er over het leger gedacht werd als illustratie van een veel omvangrijker proces van gedachtevorming over de Franse natie. De keuze tussen soldaat en krijger uit de titel van het boek is de omslag van het Frankrijk van Verlichting en Revolutie in het Frankrijk van katholicisme en reactie.

Zoals een promotie in wezenlijke zin een rite de passage is, zo zou je *Soldaat en krijger* een overgangsboek kunnen noemen. De dissertatie markeerde de overgang van een *jeunesse catholique* in een seculier bestaan, van een gretige alleslezer in een professioneel historicus, van iemand die met het judicium 'na lange aarzeling' was afgestudeerd in iemand die 'cum laude' was gepromoveerd. Van iemand wiens leven tot dan toe van toevalligheden aan elkaar had gehangen in iemand die wist waar hij aan toe was.

Hij beschrijft dat proces in een van de meest originele autobiografieën in de Nederlandse literatuur, *Zoon en vader, vader en zoon* (2008). Kenmerkend zijn vooral de milde contrasten, waarmee hij zijn jeugd oproept. Een oude vader (gestorven toen zijn zoon 10 was) en een jonge moeder, een chique straat (de Nieuwe Schoolstraat) maar de 'verkeerde' kant ervan (niet de even 'adellijke', maar de oneven 'burgerlijke'), een rijke omgeving maar een sobere jeugd, het waren tegenstellingen die hem niet 'tekenden', maar die hem ook niet ontgingen. De broodtrommel die hij van huis meenam naar zijn eerste studentenadres bleek bij nadere inspectie een effectentrommel. Zijn moeder legde hem daarop uit dat ze geen geld had voor een nieuwe broodtrommel en dat het zo toch ook wel ging.

'Wel een effectentrommel, maar geen geld om een broodtrommel te

kopen,' dit ietwat paradoxale gegeven is een goed voorbeeld van de geamuseerde manier waarop de memorialist terugblikt op zijn jeugd. Dergelijke milde tegenstellingen duiken op bijna elke pagina op. Over de dagelijkse schoolmis merkt Wesseling op: 'Die kerkdiensten volgde ik niet met veel plezier, maar ook niet met krachtige tegenzin.' Op dezelfde pagina, maar nu over de verkennerij, heet het: 'Ik geloof niet dat ik er met buitengewoon veel plezier naartoe ging, maar zeker ook niet met tegenzin.'

En veel bleef. Op de verkennerij verwierf hij het insigne 'kok' en wie wel eens bij Wesseling gegeten heeft, weet dat hij verdienstelijk kon koken. Over het loskomen van het geloof waarin hij was opgevoed heeft hij zich alleen in zeer algemene termen uitgelaten ('een tijdrovend en soms pijnlijk proces'), maar in cultureel opzicht is hij zich altijd met het katholicisme verbonden blijven voelen. Tegelijk zegt hij, wederom met die kenmerkende formulering, in zijn herinneringen: 'Wij waren wel trouw katholiek, maar ook een beetje antiklerikaal.'

Dit, maar ook een beetje dat. 'Historici zijn nogal eclectisch,' merkte hij in ander verband op. Heimwee naar de 'world he had lost' voelde hij niet, maar hij dacht er 'ook niet met afkeer aan terug'. Over de katholieke studentenvereniging waar hij lid van werd, zegt hij: 'Deze vereniging bood niet bijzonder veel, maar eiste ook niet veel.' En over het studentenleven en de politiek: 'Er bestond dus wel een zeker politiek engagement, maar heel veeleisend was dit niet.'

Als hiermee de indruk gewekt wordt dat het leven van de gymnasiast of student een leven zonder hartstocht was, is dat de verkeerde. De liefde voor Frankrijk bijvoorbeeld, die hij opdeed tijdens de lessen op het Haagse Aloysius College, en vooral bij pater Van Rijckevorsel, was een brandende. 'De eerste keer dat ik op het Gare du Nord uitstapte, ik zal 16 of 17 zijn geweest, was dat precies de sensatie die die leraar had beschreven. Dat was een groot moment.' Tijdens zijn studie maakte hij vriendschappen die een leven lang meegingen en ontmoette hij Marijke Teppema, de vrouw met wie hij ruim 55 jaar getrouwd was.

Maar zowel de man die terugblikte op zijn eigen leven als de historicus die de geschiedenis bestudeerde, prefereerde een ietwat gedistantieerde houding, een houding die betrokkenheid vooronderstelde en engage-

ment zocht, maar de voorkeur gaf aan het beheer van zijn emoties en de orde van zijn gedachten. Orde aanbrengen, een vorm vinden, daar ging het bij Wesseling om in de geschiedenis.

Dat bleek al meteen bij die dissertatie. Alleen al de inhoudsopgave geeft aan hoe de conceptie van het boek gestoeld is op een weloverwogen verhouding van tijd en thema. Eerst is er het einde, de twee belangrijkste hoofdstukken over 'Het leger' en 'De oorlog': het leger als noodzaak, leerschool, wijkplaats en bolwerk, tegenover de oorlog als wet, vernieuwer, traditie en kunst. De pure transparantie van deze hoofdstukken die elkaar spiegelen als voorbeeld en vervulling is zelf een vorm van kunst.

Dan, eraan voorafgaande, de omslag in het geestelijk klimaat en de toenemende spanning op internationaal gebied. En vervolgens de voorgeschiedenis, de Frans-Duitse oorlog en de wisselende relatie tussen de Republiek en haar leger. Wie het boek zo leest, van het eind naar het begin, ervaart het ontstaan van een manier van denken. 'Toen de structuur eenmaal gevonden was,' schrijft Wesseling in zijn herinneringen, 'liet de stof zich vrij eenvoudig ordenen.'

Het begin van alles was de verbazing. 'Dit boek is ontstaan uit verwondering,' luidt de eerste zin van zijn proefschrift. Het is vooral de snelheid van het proces, waarin een afkeer van oorlog omsloeg in een aanbidding ervan, met de Tangercrisis van 1905 als katalysator, die de verbazing van de jonge doctorandus gaande maakte.

Precies zo zou het gaan met zijn tweede grote boek, *Verdeel en heers*, over de deling van Afrika. Tussen het begin van deze deling, de Franse bezetting van Tunis in 1881 en de Engelse van Egypte in 1882, en de afronding ervan, de onderwerping van Marokko in 1912, liggen slechts dertig jaar en een omslag van enorme reikwijdte, van informeel naar formeel imperialisme, van de ontstentenis van een koloniale politiek in de volledige formulering ervan.

Zo zou het ook gaan met zijn twee andere grote monografieën, *Frankrijk in oorlog, 1870-1962* en *Europa's koloniale eeuw*, die eigenlijk herhalingen zijn van de twee voorgaande, maar over een groter tijdvak of over een groter gebied. De vorm eenmaal gevonden krijgt het verhaal, alle lotswisseling en toeval ten spijt, een onmiskenbare logica. De radicalise-

ring van het proces wordt een soort besmettelijke ziekte, waarin elk stadium het voorafgaande begrijpelijk maakt en het erop volgende noodzakelijk.

En welke vorm de verschillende ideeën aannemen, welke formulering een bepaalde politiek duidt, het is steeds in personen dat ze gestalte krijgen. Het menselijk element is bepalend, steeds treden historische figuren op als cruciale verdikkingen in het proces. Wesselings boeken zijn tegelijk historiedoeken van tot de verbeelding sprekende denkers, schilderachtige ontdekkingsreizigers, romantische houwdegens, zeeroverachtige ondernemers en lokale potentaten.

Dit persoonlijke element wordt steeds geplaatst tegen de grotere achtergrond van milieu en context, historische uitgangspositie en ideologische traditie, geografische situatie en klimatologische randvoorwaarden, economische kans en politiek moment. Het is een spel van vrijheid en gebondenheid, waarbij factoren van lange duur en gebeurtenissen van grote schokwerking het proces sturen, maar waarin de rol van het individu, de afwisseling van mogelijkheid en middelen, van verwachting en verwezenlijking het beeld bepaalt.

Dit laatste vooral, die verwachtingen van de mensen zelf, speelt een grote rol. 'Het uitgangspunt, dat wie het ontstaan van de Eerste Wereldoorlog wil verklaren, moet weten waar de mensen die die oorlog begonnen dachten dat ze aan begonnen,' schreef Wesseling in *Zoon en vader* naar aanleiding van zijn proefschrift, 'heb ik, naar ik meen, zelf bedacht en in ieder geval zelf uitgewerkt.' 'Rethinking past thought,' inderdaad.

Wesseling legde daarbij een groot vermogen tot empathie aan de dag. Sentimenten, gevoelens of gedachten ver verwijderd van zijn eigen overtuigingen vinden in zijn werk een begrijpelijke omschrijving of inpassing in de tijd. Of het nu de esthetisering van het fascisme bij Brasillach is of de metafysische behoefte van het militarisme bij Psichari, het zijn, in al hun irrationalisme, uitingen die 'logisch' waren in hun tijd. Misschien kan alleen wie zelf 'doorheen' het katholicisme is gegaan (om het wat Vlaams te zeggen) de transsubstantiatie begrijpen van de soldaat in hostie.

Vooral dit gevoel dat het geschetst beeld 'klopt' maakt dat het werk van Wesseling vooral 'klassiek' aandoet, als een bijna tijdloos metier,

door geen mode beroerd en door geen methode achterhaald. Daar ligt ook het raakvlak met een historicus als Braudel, wiens befaamde indeling van de historische tijd in lange, middellange en korte duur niet het methodisch voorschrift was waarvoor het vaak is versleten, maar, Wesseling heeft het meermalen beklemtoond, de vernuftige oplossing van een compositorisch probleem.

Aan de manier waarop Wesseling las en schreef lag een zuiver historische manier van denken ten grondslag die een sterk gevoel voor de realiteit van dingen vermenigvuldigde met een even sterk gevoel voor duur. De contouren ervan heeft hij zelf geschetst in een zeer wesseliaans essay, 'Geschiedenis tussen wetenschap en kunst', opgenomen in de bundel *Onder historici*.

Verandering, ontwikkeling, daar gaat de geschiedenis over, zegt hij daar, over hoe het was, maar vooral 'hoe wat er vroeger was zich ontwikkeld heeft tot wat er nu is'. Het vaststellen van nieuwe feiten, het ze samen met de oude in een nieuw verband zetten, ze verklaren, dat is wat de historicus doet. 'De geschiedschrijving moge zelf geen wetenschap zijn, zij heeft wel een wetenschappelijk karakter.'

En dat karakter is gebaseerd op de diepe overtuiging van de realiteit van het verleden. 'Wel niemand behalve de zuiverste solipsist,' zegt hij in dat essay, 'zal ontkennen dat het verleden bestaat. Natuurlijk bestaat het verleden en natuurlijk kunnen wij het kennen.' Feiten kunnen misschien niet spreken, ze kunnen wel, en hij zegt het met zijn Leidse collega Van Arkel, tegenspreken. Het heeft iets van de manier waarop Doctor Johnson Bishop Berkeley weerlegde ('striking his foot with mighty force against a large stone'), maar het is een benijdenswaardige overtuiging.

Het geeft hem ook een milde ironie in over al die methodische modes die hij voorbij heeft zien komen en die voor hem niet veel anders waren dan een herhaling van zetten. 'Misschien is het meest verbazingwekkende van dit hele debat,' zo concludeert hij, na een uiteenzetting van de moderne theorieën over de verhalende geschiedenis, 'dat historici zich steeds weer zo opwinden over zaken die er uiteindelijk kennelijk niet zo erg veel toe doen.'

Verandering dus, maar, om in stijl te blijven, weer niet te veel verandering. Een gevoel voor duur, voor wat blijft, voor de schoonheid ervan

('Verweile doch'), is essentieel voor het historische denken. Daardoor heeft dit soort houding wel eens het etiket van behoudzucht gekregen, maar dat is bezijden het punt. Het gaat om een manier van denken.

Of men nu de behoudzucht voorstaat of de revolutie preekt, beide mogelijkheden lenen zich voor een historische manier van denken. Maar de historicus wil noch het een noch het ander, hij wil het een in het ander. Elke historicus kent een ingebouwde maat voor verandering en duur en elke historische vraag is een mengsel van wat anders werd en wat bleef.

De maat van Wesseling? Het zou mij niet verbazen als zijn mengsel lijkt op dat van Tancredi wanneer die namens Lampedusa in *Il Gattopardo* zegt: 'Se vogliamo che tutto rimanga come è, bisogna che tutto cambi.' 'Ik was blij,' schrijft hij over de begrafenis van zijn moeder, vijftig jaar nadat hij zo door het dies irae bij de begrafenis van zijn vader geraakt werd, 'dat de liturgie vrijwel dezelfde was.' Dit, die onderstroom van permanentie, dit verlangen naar duur te midden van de noodzaak van verandering, is wat Wesseling, denk ik, tot een klassiek historicus maakt.

'Ik kan mij niet herinneren,' schrijft hij in *Zoon en vader*, 'dat wij, studenten, ons erg bekommerden om de vraag waarom de studie zo in elkaar zat als hij in elkaar zat en wat het doel van dit alles was. Zo was het nu eenmaal altijd geweest. Het waren jaren waarin de dingen werden aanvaard zoals ze waren, zeker in Leiden waar de vraag naar het waarom van iets doorgaans werd beantwoord met het eenvoudige antwoord: "Altijd zo geweest."' Die jaren – schrijver dezes kan het uit eigen Leidse ervaring getuigen – zijn eigenlijk nooit voorbijgegaan.

Ze zijn misschien ook wel niet zo erg Leids, maar doen zich gelden overal waar een zekere beschouwelijkheid en besef van tijd de wereld doen accepteren zoals die is. Het is waar, de weduwe van Paul Ehrenfest, de wiskundige Tatjana Afanesjeva, merkte ooit op: 'Nergens verloopt de overgang tussen leven en dood zo onopgemerkt als in Leiden.' Maar er zijn academische tuinen van de geest – bijvoorbeeld de Institutes for advanced study waar Wesseling zo zijn hart aan heeft verpand – waar die overgang dezelfde kousenvoeten kiest.

Ik heb mij wel eens afgevraagd (maar hem de vraag nooit gesteld) of hij niet net zo graag diplomaat geworden zou zijn. Op zijn begrafenis

zei een zwager van hem dat Henk evengoed een carrière had kunnen maken in het bedrijfsleven. Het gemak waarmee hij organiseerde (zijn eigen instituut IGEER, Instituut voor de Geschiedenis van de Europese Expansie en de Reacties daarop) en bestuurde (het NIAS, waar hij rector van was) zijn daar de bewijzen van.

Of hij het naar zijn zin gehad zou hebben in het bedrijfsleven weet ik niet. Wel zou hij goed tot zijn recht zijn gekomen in de diplomatieke dienst. Het tijdloze standaardwerk over de diplomaat, *Het boek van de hoveling*, van Baldassare Castiglione, is heel goed leesbaar als een psychologisch portret van Wesseling, vooral waar het een omschrijving geeft van het begrip *sprezzatura*. 'Een zekere achteloosheid', zo omschrijft Castiglione dat, in de vertaling Anton Haakman, 'waarmee men verbergt hoe knap men is en de indruk wekt dat wat men doet en zegt, zonder moeite en bijna achteloos doet en zegt.'

Iedereen weet, zegt Castiglione, hoe moeilijk het is iets ongewoons te doen, 'zodat het gemak waarmee men het lijkt te verrichten grote bewondering wekt'. Zweet en tranen, alles op haren en snaren zetten, dat werkt niet. 'Daarom kunnen we zeggen dat wie de ware kunst beheerst, de indruk wekt dat het geen kunst is.' *Celare artem*, de kunst om de kunst te verbergen, daar gaat het om.

'Facilement, facilement,' placht Chopin tegen zijn studenten te zeggen. Henk Wesseling zei het tegen ons.

Den Haag / Leiden

Een Haagse jeugd, 1937-1955

Mijn vader heb ik eigenlijk nooit gekend. Dat klinkt dramatischer dan het is, want ik ben geen wees of vondeling en mijn vader was in alle eer en deugd getrouwd met mijn moeder bij wie hij drie kinderen won. Ik wil hiermee zeggen dat ik vrijwel geen herinneringen aan hem heb en van wat ik mij meen te herinneren niet altijd weet of ik mij dat echt zelf herinner of dat het herinneringen zijn aan latere verhalen over hem.

Dat ik mij zo weinig herinner, heeft mij vaak verbaasd. Zeker, hij was oud toen ik werd geboren en ik was jong – net tien – toen hij overleed, maar al met al is tien jaar toch een hele tijd. Toen mijn oudste zoon tien werd, heb ik mij wel eens afgevraagd of hij later ook zou denken: mijn vader heb ik eigenlijk nooit gekend. Ik denk het niet, want er zijn aanzienlijke verschillen tussen mijn jeugd en die van mijn kinderen. Het waren toen andere tijden.

Vaders bemoeiden zich vóór de oorlog weinig met kinderen en al helemaal niet met kleine kinderen, behalve wanneer dit om opvoedkundige redenen strikt noodzakelijk was, met andere woorden in noodgevallen. Bovendien was mijn vader een oude vader. Hij was geboren in 1875 en bijna tweeënzestig jaar oud toen ik ter wereld kwam. En mijn moeder, zijn tweede vrouw, vereerde haar man. Het klinkt zo *out of tune* met moderne ideeën dat het welhaast ondenkbaar is – maar daar is de geschiedenis nu juist voor, om ons te laten zien dat het leven vroeger anders was –, maar ik geloof oprecht dat zij geen groter verlangen had dan goed voor haar man en kinderen te zorgen en daarmee gelukkig was.

Zij was dertig toen zij trouwde met mijn vader, een zevenenvijftig jaar oude weduwnaar die uit zijn eerste huwelijk vier kinderen van haar leeftijd had en die bovendien katholiek was (haar familie was gereformeerd). Dit huwelijk lag dus niet erg voor de hand en was voor haar familie niet eenvoudig te aanvaarden. De betrekkingen met haar eigen familieleden waren dan ook beperkt. De kinderen uit mijn vaders eerste huwelijk, die het er waarschijnlijk ook moeilijk mee hadden, liepen evenmin de deur plat. Het eigen gezin was dus een eiland en op haar tweeëndertigste, toen mijn broer werd geboren, was zij zeker wel aan kinderen toe. Toen ik in 1937 ter wereld kwam was zij vijfendertig en dat was voor de begrippen van die tijd zelfs tamelijk oud.

De kinderen waren dus het exclusieve domein van mijn moeder, al bewijzen de foto's en willen de verhalen dat mijn vader zijn jonge kinderen ook graag en niet zonder trots toonde aan zijn vrienden en leeftijdsgenoten. Zo verwierf ik al jong een grote reputatie wegens het ongedwongen nippen aan borrelglaasjes ('oude klare') en het eten van blokjes kaas met mosterd en andere borrelhapjes ('bittergarnituur'). Dit hele optreden duurde uiteraard slechts luttele minuten. 'Children should be seen and not heard', en dat eerste ook nog niet al te lang. Ik zei het al: het waren andere tijden.

Deze verschillen tussen toen en nu verklaren veel maar, om met Loe de Jong te spreken, er is meer. In 1940 begon de Duitse bezetting. Dat was weliswaar in het begin, althans voor niet-joden of andere specifiek vervolgde groepen, niet erg dramatisch, maar het stimuleerde toch ook niet tot uitgaan, feesten, vakanties en andere evenementen. In de winter van 1944 hield het gewone leven in feite op te bestaan. Er was honger, kou en duisternis en er was niets te doen. Na de oorlog werd mijn vader ziek. Hij verbleef eerst in een rusthuis in Wassenaar, daarna, toen zijn toestand verslechterde, in de Ursula Kliniek, ook in Wassenaar, waar hij op 1 oktober 1947 overleed, eenenzeventig jaar oud. Al met al komt het er dus op neer dat ik mijn vader in feite slechts zeven jaar echt heb meegemaakt, van 1937 tot 1944, en dat hij in die jaren waarschijnlijk nogal op de achtergrond is gebleven.

De herinneringen aan mijn vroege jeugd zijn in het algemeen spaarzaam en weinig coherent. Wij woonden in een groot en voornaam huis,

Nieuwe Schoolstraat 3 in Den Haag, dat stamde uit de jaren vijftig van de negentiende eeuw, toen daar een aantal huizen waren gebouwd die met name bestemd waren voor personen die aan het koninklijk hof waren verbonden. Sommigen van de bewoonsters – het waren allemaal dames – zie ik nog voor mij: gravin Dumonceau, freule van den Bosch – zij was zeventig maar bleef, ongetrouwd zijnde, altijd 'freule' –, bar - nes Groeninx van Zoelen. Sommigen hadden ook toen nog een of andere functie aan het hof. Dat waren de even nummers. Onze kant, de oneven nummers, was iets minder deftig, al hadden onze buren, het echtpaar Verwey, een huisknecht met een rood-wit gestreept jasje, die in de tuin achter de hond aan liep om de boel op te ruimen en al ging het verhaal dat zij, mevrouw Verwey, een maîtresse van prins Hendrik was geweest. Maar zulke verhalen waren er zoveel. Het karakter van de straat was algemeen bekend. Op mijn twaalfde werd ik behandeld voor jeugdreuma. De dokter die mij bloed afnam, zei toen: 'Hé, geen blauw bloed.' Deze geestigheid ontging mij. Mijn moeder legde later uit wat hij bedoelde: hij komt uit de Nieuwe Schoolstraat, maar hij is niet van adel.

Mijn vader had vóór de oorlog op de parterre zijn kantoor gehad, zowel voor zijn politieke als voor zijn zakelijke activiteiten. Die politieke activiteiten waren nogal omvangrijk want hij was secretaris van het bestuur van de Katholiek-Democratische Partij (KDP) en redacteur van het partijblad *Onze Vaan* geweest. De zakelijke activiteiten waren nog ambitieuzer en mysterieuzer. Ik bezit van hem een oud visitekaartje met de even simpele als indrukwekkende tekst: 'C.D. Wesseling, Directeur van Naamloze Vennootschappen'. Om de een of andere reden moet ik hierbij altijd aan Elsschot denken.

Van die vennootschappen herinner ik mij er een paar, omdat grote marmeren platen met de namen ervan aan onze gevel waren vastgeschroefd: Haagsche Algemeene Handels-Onderneming (H.A.H.O.) stond op het ene bord, Nederlandsche Algemeene Publiciteits-Onderneming (N.A.P.O.) op het andere. Mijn vader hield kennelijk van het woord 'algemeen' en zijn broer Piet ook, want die was de oprichter, directeur en enige eigenaar van niets minder dan de Algemeene Bank en Handelmaatschappij. De borden H.A.H.O. en N.A.P.O. zijn heel lang blijven han-